

Overzicht publicaties en materialen Expertisenetwerk Levensvragen en Ouderen en individuele kernpartners

Versie 1 juli 2020

1) Beleidsmatig

WAT MAAKT HET LEVEN DE MOEITE WAARD? OUDEREN AAN HET WOORD DIE PERMANENT VAN INTENSIEVE ZORG AFHANKELIJK ZIJN

Deze studie, waarin ouderen die in een verpleeghuis wonen zelf aan het woord komen, toont aan dat en hoe het zeer wel mogelijk is het leven daarin als waardevol te ervaren. De auteur Peterjan van der Wal – sinds 1998 geestelijk verzorger bij Zonnehuisgroep Vlaardingen – sprak in het kader van zijn promotieonderzoek met dertien ouderen met een ernstige lichamelijke beperking, met dertig mensen met beginnende dementie en met 45 personen die nauw betrokken op hen zijn. Anders dan veel onderzoekers, beleidsmakers en politici richt deze studie niet op ziekte, gebrek en achteruitgang, maar op hoe men zelf het eigen leven ervaart en beleeft. Opmerkelijke bevinding is dat mensen die persoonlijk langere tijd met achteruitgang kampen, geestelijk vitaler blijken te zijn dan wie in goede gezondheid de achteruitgang vreest. Coping en heroriëntatie blijken vaak te inspireren tot herontdekking van de eigen medemenselijkheid, levenszin en van een geestelijk de bakens verzetten, passend bij het ouder worden. Deze relatief gemakkelijk leesbare studie draagt bij aan correcte beeldvorming over leven van ouderen in de

intensieve zorg. Download Dissertatie 2018 Universiteit voor Humanistiek

(UvH): <https://repository.uvh.nl/uvh/handle/11439/3117>. Handelseditie verkrijgbaar via boekhandel of webwinkels, € 17,99.

Hieronder een aantal linkjes naar de prachtige portretten oud en gelukkig, ná tegenslag. Het betreft EenVandaag uitzendingen, dus je moet even 'doorspoelen'.

https://tvvisie.be/inhoud/nederland/oud-en-gelukkig-eenvandaag-portretteert-ouderen-die-na-tegenslag-weer-geluk-vinden_95399/

https://www.npostart.nl/eenvandaag/19-08-2019/AT_2115166 op 4.50 begint het

https://www.npostart.nl/eenvandaag/20-08-2019/AT_2115167 op 18.09 begint het

https://www.npostart.nl/eenvandaag/21-08-2019/AT_2115168 op 19.16 begint het

https://www.npostart.nl/eenvandaag/22-08-2019/AT_2115169 op 19.11 begint het

https://www.npostart.nl/eenvandaag/23-08-2019/AT_2115170 op 17.52 begint het

HOREN, ZIEN EN VERBINDEN. DE BETEKENIS VAN GEESTELIJKE VERZORGING IN DE CONTEXT VAN DE OUDERENZORG

Wat betekent geestelijke verzorging voor ouderen in kwetsbare omstandigheden? Dit boek laat op allerlei manieren vooral zien hoe ontvangers van geestelijke verzorging dat beleven.

Veel geestelijke verzorging vindt in het verborgene plaats en vaak aan de rand van de samenleving. Niet alleen door geestelijk verzorgers, maar ook door vrijwilligers, zorgverleners en naasten. De auteurs van Horen, zien en verbinden hebben zich tot doel gesteld om die verborgen waarde van geestelijke verzorging naar buiten te brengen.

Naast de resultaten van het onderzoek onder ouderen die permanent van zorg afhankelijk zijn wil dit boek vooral de waarde van geestelijke verzorging, die niet in getallen is uit te drukken, **hoorbaar** en **zichtbaar** maken in **verbindende** verhalen.

De auteurs: Marion Boelhouwer, Anton Huisman en Peterjan van der Wal zijn of waren als geestelijk verzorger respectievelijk verbonden aan Het Zonnehuis Beekbergen, Zonnehuisgroep Amstelland en Zonnehuisgroep Vlaardingen.

9 maart 2020 verschenen, verkrijgbaar via: www.zorggemeenschap.net/gv

KIEZEN EN VERBONDEN BLIJVEN. KRACHTGERICHT WERKEN MET OUDEREN IN DE WIJK

Kiezen en verbonden blijven geeft zicht op hoe professionals de zelfredzaamheid en participatie van senioren in de wijk kunnen versterken, hoe sociaal isolement van ouderen voorkomen kan worden en hoe we beter gebruik kunnen maken van de eigen kracht van ouderen. Het bevorderen en inzetten van eigentijdse vormen van solidariteit tussen generaties speelt daarbij een belangrijke rol. Het gaat er niet om hoe oud we worden. Het gaat erom hoe we oud worden. Vanuit dit motto verkent het boek de rol van sociaal werk in een ouder wordende samenleving.

Het eerste deel van dit boek behandelt vijf samenhangende fundamenteën: eigen regie versterken, generaties verbinden, ondersteunen bij zingeving, wijkgericht werken en samenwerken met actieve burgers. Het tweede deel zoomt in op vijf levensdomeinen: lichaam en geest, sociale relaties, materiële situatie, arbeid en activiteiten en waarden en inspiratie. De gebruiker vindt aldus een integraal denkkader en beproefde interventies om domeinoverschrijdend te werken aan kwaliteit van leven bij ouderen. 2015 uitgeverij Coutinho. Inclusief online studiemateriaal:

<https://www.coutinho.nl/kiezenenverbondenblijven/studiemateriaal.html>

Met onder meer bijdragen over zingeving, levensvragen, levenseinde van Reliëf (Wout huizing en Thijs tromp) en Vilans (Christien Begemann en Mariëlle Cuijpers)

WEBSITES:

Kennisdossier: <https://www.zorgvoorbeter.nl/levensvragen-ouderen>

Toelichting Expertisenetwerk Levensvragen en Ouderen: <https://www.zorgvoorbeter.nl/kennis-delen/netwerk-levensvragen-ouderen>

Kennis en training: <https://www.relief.nl/trainingswinkel/> en <https://www.relief.nl/publicaties/>

Kennispagina: <https://www.beteroud.nl/zingeving/levensvragen-ouderen>

Themadossier Zingeving ouderenbonden Unie Kbo en Pcob (inclusief onderzoek 2017)
<https://www.kbo-pcob.nl/speerpunten/zingeving/>

KWALITEITSSTANDAARD LEVENSVRAGEN

De Kwaliteitsstandaard Levensvragen is een algemene standaard bedoeld voor ouderen met een zorgindicatie, ongeacht welke aandoening, beperking of ziekte ze hebben. De standaard overstijgt daarmee de ziekte-specifieke standaarden.

Het doel van de Kwaliteitsstandaard Levensvragen is om zorgorganisaties en medewerkers in de verpleging, verzorging en zorg thuis te motiveren om levensvragen van ouderen te zien als onmisbaar onderdeel van goede en liefdevolle zorg. Meer daarover staat toegelicht in een folder. Er is ook een verkorte versie en een flyer voor cliënten, cliëntenraden en andere betrokkenen om hen te helpen in hun gesprekken met zorgmedewerkers en bestuurders van zorgorganisaties.

Download [de Kwaliteitsstandaard Levensvragen](#) (pdf, juni 2015), incl. meetinstrument via de website Zorginzicht.nl

Kennisdossier Kwaliteitsstandaard Levensvragen, inclusief cliëntenversie, dvd, e-learning, voorliggende onderzoeksrapportages van de universiteit voor humanistiek en vilans en artikelen over de totstandkoming van de kwaliteitsstandaard:

<https://www.zorgvoorbeter.nl/levensvragen-ouderen/kwaliteitsstandaard-levensvragen>

ONDERZOEK LEVENSVRAGEN KBO-PCOB

Wat is de zin van het leven? Is mijn leven van betekenis? Het zijn vragen die we ons allemaal wel eens stellen. Denken senioren vaak na over levensvragen en welke vragen stellen zij zich dan? Dat was de insteek van het Grote Levensvragenonderzoek van seniorenorganisatie KBO-PCOB onder 1.700 senioren. Uit de resultaten blijkt dat 93 procent van de Nederlandse senioren regelmatig nadenkt over levensvragen en 80 % zelfs meerdere malen per maand. Zie verder:

<https://www.kbo-pcob.nl/persberichten/senioren-denken-levensvragen/>

Download [het Onderzoeksrapport Levensvragen KBO-PCOB](#).

WERKEN AAN MENTAAL WELBEVINDEN

Mentaal welbevinden is één van de domeinen van Verantwoorde Zorg. Naast de zorg voor het lichaam en voor wonen en participatie, ervaren velen mentaal welbevinden als een wat 'ongrijpbaar' domein. En dus is het vaak een ondergeschoven kindje in de zorg. Tegenvallende scores op de indicator voor depressie zijn het signaal om er iets aan te gaan doen, maar waar te beginnen? Met de vijf artikelen in deze bundel, speciaal geschreven voor de praktijk van de ouderenzorg, geeft ActiZ startpunten om te werken aan mentaal welbevinden.

https://www.zorgvoorbeter.nl/docs/PVZ/vindplaats/mentaal_welbevinden/werken-aan-mentaal-welbevinden-01.pdf

https://www.zorgvoorbeter.nl/docs/PVZ/vindplaats/mentaal_welbevinden/werken-aan-mentaal-welbevinden-02.pdf

https://www.zorgvoorbeter.nl/docs/PVZ/vindplaats/mentaal_welbevinden/werken-aan-mentaal-welbevinden-03.pdf

https://www.zorgvoorbeter.nl/docs/PVZ/vindplaats/mentaal_welbevinden/werken-aan-mentaal-welbevinden-04.pdf

https://www.zorgvoorbeter.nl/docs/PVZ/vindplaats/mentaal_welbevinden/werken-aan-mentaal-welbevinden-05.pdf

MENTAAL WELBEVINDEN IN DE ZORG THUIS. STARTPUNT VOOR INNOVATIE. ACTIZ 2012 MMV RELIEF EN VILANS

De brochure gaat in op vragen als wat is mentaal welbevinden, hoe kun je eraan werken, en wie zijn daarbij betrokken? De antwoorden staan in de specifieke context van de Zorg thuis, je bent als zorgverlener/-aanbieder immers te gast in het leven en in de buurt van de cliënt.

Werken aan mentaal welbevinden blijkt een startpunt voor innovatie te zijn: het is een kernpunt voor goede zorg en goede samenwerking in de buurt. Visievorming op dit vlak draagt bij aan ondernemerschap en identiteit van de zorgorganisatie: welke rol spelen we in de samenleving, wat kunnen we betekenen voor onze cliënten en voor onze partners, wat ondernemen wij en met wie willen wij ons verbinden?

<https://www.zorgvoorbeter.nl/levensvragen-ouderen/publicaties#zorgthuis>

MOMENTEN VAN ZIN. ESSAY OVER ZINGEVING EN MANTELZORG. MOVISIE 2012 MMV VILANS (MARIËLLE CUIJPERS EN WENDY VAN LIER)

Het Expertisecentrum Mantelzorg wil met dit essay onderzoekers, beleidsmakers en beroepskrachten informeren en inspireren over de relevante aspecten van zingeving die bij mantelzorgers spelen en over mogelijkheden voor mantelzorgondersteuning bij zingeving.

<https://www.movisie.nl/publicatie/momenten-zin>

Ivm visie op samenwerken met mantelzorgers en vrijwilligers in de zorg: Mantelzorgers een vrijwilligers in beeld. Movisie <https://www.movisie.nl/publicatie/mantelzorgers-vrijwilligers-beeld>

2) Praktische Materialen: Welbevinden en levensvragen

Spreeken over wat belangrijk is voor het welbevinden van een cliënt is belangrijk. Daarbij hoort ook het horen van en omgaan met levensvragen. Dat kan lastig zijn voor jou als zorgmedewerker, maar zorgt er wel voor dat ouderen zich beter voelen en jullie contact verdiept. Hieronder staan materialen om je te ondersteunen bij deze gespreksvoering.

De verbeelding gebruiken

KLAVERBLAD VAN AANDACHT: GOUDEN MOMENTEN IN DE ZORG

Gouden momenten in de zorg zijn momenten waarop bijzondere aandacht is voor elkaar. Het helpt als cliënten, naasten, zorgprofessionals en vrijwilligers deze momenten met elkaar delen. Om dat te stimuleren is het boekje 'Klaverblad van aandacht' ontwikkeld. Voor spontane momenten tussendoor, in gesprekken met familie, in een teamoverleg of multidisciplinair overleg, cliëntbesprekingen en vrijwilligersbijeenkomsten. In het boekje is ook een werkblad opgenomen waarop je zelf je gouden moment kunt schrijven. Download het boekje [Klaverblad van aandacht](#) (pdf) en [het werkblad](#) (pdf). Je kunt het boekje ook voor € 12,50 bestellen via de [Vilans webwinkel](#)

INSPIRATIEKAARTEN WELBEVINDEN

Set Inspiratiekaarten Welbevinden waarmee zorgmedewerkers en vrijwilligers op een laagdrempelige en creatieve manier met cliënten in gesprek kunnen komen over levensthema's. De set Inspiratiekaarten is voor € 27,95 te bestellen in de [Webwinkel van Vilans](#)

LANDKAART DOMEIN MENTAAL WELBEVINDEN

De Landkaart Domein Mentaal Welbevinden inspireert om met bewoners in gesprek te gaan over hun leven en over wat zij belangrijk vinden. Bij de Landkaart is een handreiking die beschrijft hoe je met behulp van de landkaart in gesprek kunt gaan met cliënten. De landkaart maakt onderdeel uit van het reispakket Mentaal Welbevinden met allerlei praktische tools. Behalve de landkaart bestaat het pakket uit de Brochure 'Hoe voelt u zich vandaag?' met twaalf aanbevelingen voor zorgmedewerkers en teamleiders om mentaal welbevinden te integreren in de dagelijkse werkzaamheden; 'routekaarten' als handleiding voor het gebruik van de landkaart en ansichtkaarten.

- [Impressie van Landkaart](#) (pdf)
- [Handreiking: in gesprek over mentaal welbevinden](#) (bij Landkaart) (pdf)
- Bestel het [Reispakket Mentaal Welbevinden](#) in de webwinkel van Vilans.

LANDKAARTEN ZINGEVING EN VITALITEIT

De landkaarten in 'Op weg naar vitaliteit' bieden een creatieve manier om te reflecteren op mantelzorg. Movisie: <https://www.movisie.nl/sites/movisie.nl/files/publication-attachment/Op-weg-naar-vitaliteit%20%5BMOV-7096949-1.0%5D.pdf>

Als team omgaan met welbevinden en levensvragen

Er zijn verschillende materialen met praktische tips en handvatten voor zorgteams om goed te leren omgaan met levensvragen van cliënten:

WEBAPP 'OMGAAN MET LEVENSVRAGEN'

Deze webapp (ontwikkeld in 2017) is een praktische tool voor zorgmedewerkers (in opleiding) om het gesprek over levensvragen aan te gaan met ouderen. Centraal staat het herkennen van levensvragen bij jezelf en bij de ander, en goed met die levensvragen kunnen omgaan.

Zorgverleners kunnen de app zowel individueel als met een groep van maximaal tien personen gebruiken. In de app zit een persoonlijke tijdslijn, maar ook een groepstijdslijn waardoor groepsleden elkaars uitwerking van de opdrachten kunnen zien. Docenten kunnen de app inzetten als onderdeel van het onderwijsprogramma. Er is een aparte docentenhandleiding beschikbaar. De app is niet gratis. De kosten voor vijf licenties zijn 95 euro. Meer informatie vind je op de [website van Hogeschool Viaa](#). De webapp is ontwikkeld door het lectoraat Zorg en Zingeving van Hogeschool Viaa in samenwerking met het Expertisenetwerk Levensvragen bij Ouderen. De webapp wordt geregistreerd in het kwaliteitsregister van V&VN. Gebruikers kunnen 5 accreditatiepunten krijgen voor het Kwaliteitsregister Verpleegkundigen en Verzorgenden van de V&VN.

LEREN COMMUNICEREN OVER SPIRITUALITEIT, BOEK 'TJA, WAT ZAL IK ZEGGEN' Dit praktische boek helpt zorgverleners, welzijnswerkers en vrijwilligers te reageren op levensvragen van hun cliënten. Het boek brengt kennis uit de psychologie en psychiatrie, de geestelijke verzorging en de verpleegkunde samen. De lezer leert de theorie in praktijk te brengen, dankzij voorbeelden en oefeningen. Dit boek (inclusief dvd) is verkrijgbaar via de boekhandel en webwinkels of de uitgever zelf: <https://www.boekencentrum.nl/tja-wat-zal-ik-zeggen>. De dvd is eveneens los verkrijgbaar bij het Expertisenetwerk Levensvragen en Ouderen.

- [Download de werkbladen](#) via de website van de Zonnehuis Groep.

DVD LEREN OMGAAN MET LEVENSVRAGEN

Het Expertisenetwerk Levensvragen en Ouderen maakte in samenwerking met Vereniging Het Zonnehuis een dvd om verzorgenden en vrijwilligers te leren hoe zij met levensvragen kunnen omgaan. De dvd is bedoeld voor trainers en medewerkers die een taak hebben in het ondersteunen van verzorgenden en vrijwilligers bij het omgaan met cliënten (zoals geestelijk verzorgers, activiteitenbegeleiders, psychologen, teamleiders en vrijwilligerscoördinatoren) en om te gebruiken bij deskundigheidsbevordering van (leerling)verzorgenden en vrijwilligers.

Totale speelduur: 1 uur 32 minuten

- [Bestel de dvd](#) via de webwinkel van Vilans.
- [Download de Tips over gespreksvoering](#) (pdf)

DVD GESPREKKEN MET OUDEREN

Medewerkers in zorg en welzijn krijgen te maken met levensvragen van ouderen. Aan de hand van twee portretten wordt duidelijk gemaakt welke verwachtingen ouderen hebben met betrekking tot de ondersteuning bij hun levensvragen. Ook ziet de kijker welke impact het ontvangen van zorg heeft op het leven van ouderen. Zorg- en welzijnsmedewerkers en vrijwilligers blijken een belangrijke rol te spelen in het dagelijks leven van ouderen. Mevrouw Willems en meneer Witzenburg, praten beiden openhartig over hun leven. Ze vertellen over hun dagbesteding, over vragen die hen bezig houden en over rituelen die zin geven aan hun leven. De portretten bieden stof tot nadenken en discussie en zijn daarom erg geschikt om te gebruiken in trainingen en cursussen. Zowel voor ouderen zelf, als voor medewerkers in de zorg, zullen de beelden en uitspraken herkenbaar zijn.

Bekijk/

Download: [Gesprek meneer Van Witzenburg](#)

WERKBOEK VOOR ZORGTEAMS 'ER ZIJN VOOR DE CLIËNT MET AL JE VOELSPRIETEN'

Gratis te downloaden werkboek voor verzorgenden, 2011. Het werkboek 'Er zijn met al je voelsprietten' biedt praktische tips en handvatten aan (leerling)helpenden en -verzorgenden, teamleiders en ROC-docenten bij het omgaan met levensvragen van cliënten. Het biedt hulp bij het omgaan met vragen van cliënten waar soms geen antwoord op is, zoals: Heb ik goed geleefd? Heb ik alles gedaan wat ik kon? Mag ik trots zijn? Het werkboek is door de V&VN gemaakt in opdracht van het Expertisenetwerk Levensvragen en Ouderen.

- [Download het werkboek](#) (pdf)
- [Download de werkbladen](#) (pdf)
- Zie ook het rapport [Er zijn voor je cliënt met al je voelsprietten](#) (pdf)

LESBRIEVEN VOOR ZORGTEAMS OVER VERSCHILLENDE GESPREKSTHEMA'S

Aan bod komen: aandacht, zinverlies, afhankelijkheid, onmacht, veiligheid, grenzen, familiebanden, seksualiteit, je leven vergeten, sterven en gedenken.

- [Download de lesbrieven](#) (pdf)
- [Download de flyer](#) (pdf)

LEREN REFLECTEREN OP OMGAAN MET LEVENSVRAGEN DOOR INTERVISIE

Bij het omgaan met levensvragen komt het er vaak op aan niets te doen, niet te willen oplossen, maar met aandacht bij de oudere aanwezig te zijn. Op sommige vragen is geen antwoord, maar brengt het al verlichting wanneer je er samen aandacht voor hebt. Voor beroepskrachten in zorg en welzijn is een methode ontwikkeld voor intervisie begeleid door een geestelijk verzorger. Het doel van begeleide intervisie voor de deelnemers is het leren herkennen en erkennen van levensvragen en hoe je ermee om kunt gaan.

- [Download werkboek voor begeleiders](#) (pdf)
- [Download werkboek voor deelnemers](#) (pdf)
- [Download verkorte versie werkboek voor begeleiders](#) (pdf, 2011)

Bij het werkboek kunt u een reader bestellen met achtergrond literatuur en fotomateriaal voor gebruik tijdens de bijeenkomsten. Bestel de reader via Hilda van Ginkel, h.vanginkel@vilans.nl. Kosten: € 25,00 (incl. verzendkosten).

BROCHURE: HOE VOELT U ZICH VANDAAG?

Brochure met twaalf aanbevelingen voor aandacht voor mentaal welbevinden. Vilans sprak met bewoners, zorgmedewerkers en leidinggevendenden in de ouderenzorg over mentaal welbevinden. Dit leverde verhelderende inzichten op en praktische informatie, zowel voor zorgmedewerkers, als voor beleidsmakers. Vilans wil met deze brochure zorgmedewerkers en teamleiders praktische aanknopingspunten bieden om aandacht voor mentaal welbevinden te integreren in het bieden van goede zorg. De brochure maakt onderdeel uit van het reispakket Mentaal Welbevinden.

- Download [Brochure: Hoe voelt u zich vandaag?](#) (pdf)
- Of bestel de brochure voor 16,50 in de [webwinkel van Vilans](#)

ZIN IN ZORG, EENMALIG UITGAVE 152 PAGINA'S INSPIRATIE VOOR ZORGVERLENERS, MANTELZORGERS EN VRIJWILLIGERS

<https://www.bol.com/nl/p/zin-in-zorg/9200000047479830/>

ZIN IN ZORG, LESMODULES EHTIEK, INSPIRATIE, ZINGEVING Relief 2016

<https://www.relief.nl/product/zin-in-zorg-lesmodules/>

3) Zingeving bij mensen met dementie

BOEK: OP BEZOEK BIJ EEN DIERBARE MET DEMENTIE

Het boek 'Op bezoek bij een dierbare met dementie' (auteurs: Marcelle Mulder en Anniëke Kramer) geeft '60 ideeën om samen te genieten' en echt contact met elkaar te maken. De auteurs geven eerst een korte en heldere uitleg over wat dementie met je naaste kan doen en hoe het de relatie tussen jullie kan veranderen. Het tweede deel van dit boek staat vol ideeën, verdeeld over verschillende thema's, die je inspireren om echt contact met elkaar te maken. Denk aan muziek, verhalen, kunst, natuur, eten en drinken en bewegen.

Het boek is voor 15 euro verkrijgbaar in de boekhandel, en voor 15 euro te [bestellen als e-Book](#). Lees meer op de aparte

website [Op bezoek bij een dierbare met dementie](#)

TOOLBOX BETEKENISVOL CONTACT

Reliëf ontwikkelde samen met Zinnig Zorgen een Toolbox vol tips en ideeën voor betekenisvol contact met ouderen met dementie. Deze box is te gebruiken door familie en vrijwilligers en helpt ouderen met dementie te ervaren dat er aandacht voor hen is. [Download de toolbox Betekenisvol Contact hier](#). Zie verder: <https://www.relief.nl/product/toolbox-betekenisvol-contact/>

CURSUS 'ZORGEN VOOR ZIN BIJ MENSEN MET DEMENTIE'

Met de materialen 'Zorgen voor Zin bij mensen met dementie' kunnen ervaren zorgverleners zelf een cursus over zingeving geven. De cursus is voor zowel voor de mensen uit hun naaste omgeving als voor mensen met dementie zelf en bestaat uit drie modules van elk drie bijeenkomsten. De modules kunnen achter elkaar of als losse modules gevolgd worden:

- Module 1 'Leren omgaan met dementie'
- Module 2 'Na de diagnose: Steun vinden bij elkaar'
- Module 3 'Het leven gaat door...'

Aan de hand van informatie, filmfragmenten, leer- en reflectieoefeningen gaan de deelnemers met elkaar in gesprek. Mensen met (beginnende) dementie en hun naasten volgen tegelijk in parallelle sessies met ieder een eigen cursusbegeleider de cursus. Het laatste deel van elke sessie volgen ze samen.

Download cursus 'Zorgen voor Zin bij dementie':

- Hardcopy aan te vragen bij: ajpw.vanderwal@kpnmail.nl .
- [Module 1](#) (ppt) met [Werkboek module 1](#) (pdf)
- [Module 2](#) (ppt) met [Werkboek module 2](#) (pdf)
- [Module 3](#) (ppt) met [Werkboek module 3](#) (pdf)

Aanvullende materialen:

- [Trainershandleiding](#) (pdf)
- [Dobbelsteenspel](#) (pdf)
- [Folder cursus](#) (pdf)
- [Uitnodiging](#) (pdf)

ONTWIKKELINGSWERKBOEK

In de cursus 'Zorgen voor zin bij dementie' kan ook het ontwikkelingswerkboek 'Dit ben ik: leer mij kennen' gebruikt worden. In dit boek kunnen mensen met dementie aangeven wat voor hen belangrijk is in het leven en wat hun leven op dat moment zin geeft. Aanvankelijk kunnen zij dit boek zelfstandig bijhouden, samen met hun naasten. Naarmate het proces van de dementie voortschrijdt, zal de rol van de naaste groter worden. Dit boek kan los van de cursus gebruikt worden.

- [Ontwikkelingswerkboek 'Dit ben ik: leer mij kennen'](#) (pdf)
- Hardcopy aan te vragen bij: ajpw.vanderwal@kpnmail.nl.

WORKSHOP 'ZIN-GEVENDE INTERVISIE'

In de workshop 'Zin-gevende intervisie' ervaar je hoe waardevol het is om vanuit verschillende disciplines mensen met dementie te ondersteunen. Je ontwikkelt plannen voor zin-gevende zorg door theorie te verbinden met jouw eigen praktijkervaringen.

Met deze handreiking kun je met het zorgteam zelf aan de slag om meer aandacht te hebben voor zingeving bij mensen met dementie. Ook is het mogelijk om een ervaren trainer van het Expertisenetwerk Levensvragen en Ouderen in te schakelen, die je informeert, handreikingen geeft en inspireert om concreet aan de slag te gaan.

Download de materialen

- Hardcopy aan te vragen bij: ajpw.vanderwal@kpnmail.nl.
- [Handreiking workshop Zin-gevende intervisie](#) (pdf)
- [PowerPoint voor workshop: Samen Zorgen voor Zin](#) (ppt)
- [15 tips ter ondersteuning bij zingeving bij mensen met dementie](#) (pdf)
- [Signaleringskaart zingeving](#) (pdf)

Aanvullende materialen

- Bijlage workshop - [Fasen van dementie](#) (pdf)
- Bijlage workshop - [voorbeeld zorgleefplan](#) (pdf)
- [Scholing - What do I say](#) (pdf)
- [Evaluatie - What do I say](#) (pdf)
- Boek 'Tja, wat zal ik zeggen... Met cliënten in gesprek over spiritualiteit', Elizabeth Johnston Taylor (Janco Wijngaard & Peterjan van der Wal), Zoetermeer (Boekencentrum) 2010.
- [Losse werkbladen van de methode Tja, wat zal ik zeggen...](#) (pdf)

KRINGGESPREKKEN VOEREN OVER LEVENSTHEMA'S

Dit werkboek reikt zinvolle thema's voor zo'n kringgesprek aan. Naast woorden nemen ook liederen en een zintuiglijke benadering een grote plaats in, zodat mensen weer in contact kunnen komen met elkaar, met zichzelf en met wat hen ten diepste beweegt. Het aangedragen materiaal is bedoeld als eerste aanzet en nodigt uit er op een vrije, eigen manier mee te werken.

Marion Boelhouwer en Peterjan van der Wal zijn beiden werkzaam als geestelijk verzorger in en vanuit respectievelijk verpleeghuis Zonnehuis Beekbergen en het Zonnehuis Vlaardingen.

Verkrijgbaar via boekhandel en webwinkels voor € 29,99 Ook beschikbaar als e-book [via de uitgever](#).

MET NIEUWE BEWONERS SPREKEN OVER LEVENSTHEMA'S

Handleiding voor het opzetten van gespreksgroepen over levensthema's voor nieuwe bewoners van woonzorgcentra onder leiding van verzorgenden en welzijnmedewerkers.

- [Download de handleiding](#) (pdf)
- [Download tips en praktijkervaringen van activiteitenbegeleidster Petra Zwaan](#) (pdf)

4) Vrijwilligers begeleiden

Materiaal om vrijwilligers te begeleiden bij het omgaan met levensvragen.

LESBRIEF: OMGAAN MET LEVENSVRAGEN VOOR VRIJWILLIGERS

- [Download de lesbrief](#) (pdf)

OMGAAN MET LEVENSVRAGEN VOOR VRIJWILLIGERS

- [Download het cursusboek Omgaan met zin vragen](#) (pdf)
- [Download de bijbehorende handreiking Een dag die de moeite waard is](#) (pdf)

FOLDER ZIN IN VRIJWILLIGERSWERK

Ondersteuning van vrijwilligers bij levensvragen is belangrijk. Daarom schreef het Expertisenetwerk Levensvragen en Ouderen een folder waarmee zij organisaties hierop attendeert. Organisaties kunnen gratis een of meerdere folders [opvragen](#) of [downloaden](#) (pdf) om deze te verspreiden binnen de organisatie.

Moderne pelgrimage langs levensvragen. Project Ouderenbonden Overijssel. 2015

Eindrapportage en training gespreksvoering vrijwilligers:

<https://www.zorgvoorbeter.nl/levensvragen-ouderen/regionale-netwerken/levensverhalen-kcwo-twente>

5) Overige publicaties

ZINGEVENDE GESPREKSVOERING DOOR WMO-AMBTENAREN

- Praktische tips over hoe zingeving een plek kan krijgen binnen de Wmo en het keukentafelgesprek. Download [Een stap verder](#) (pdf, VNG)
- [Lees meer over Wmo en welzijn](#)

CULTUURSENSITIEF LEREN OMGAAN MET LEVENSVRAGEN

Zorgen voor mentaal welbevinden betekent ook rekening houden met de sociaalculturele en historische achtergrond van de cliënt. Dan gaat het om gewoonten, gebruiken, normen en waarden, sociale omgangsvormen, taal en godsdienst. Ouderen met een Indische en Molukse achtergrond hebben vaak te maken gehad met oorlogs- en geweldservaringen, naast een gedwongen migratie naar Nederland. Dat vraagt om een cultuurspecifieke aanpak van de zorg. In een In voor zorg-traject ontwikkelden Stichting Pelita en Woonzorgcentrum Raffy een aantal producten voor het bieden van cultuurspecifieke zorg.

- [Handleiding workshop leren omgaan met levensvragen van migranten](#) (pdf)
- [Website Djalan Pienter](#): een digitaal productenloket voor cultuurspecifieke zorg.

6) Literatuuroverzichten

Over levensvragen wordt veel geschreven, ontwikkeld en gepubliceerd. Tot 2014 hebben wij bijgehouden wat er allemaal te vinden is. Hieronder kun je overzichten downloaden. Alle documenten zijn alfabetisch gesorteerd op titel.

7) Download

- [Het overzicht van boeken over levensvragen](#) (pdf)
- [Het overzicht van artikelen over levensvragen](#) (pdf)
- [Het overzicht van audiovisuele materialen over levensvragen](#) (pdf)
- [Het overzicht van digitale bronnen over levensvragen](#) (pdf)

8) **Levenseinde**

WEBSITE/KENNISDOSSIER VAN BETEKENIS TOT HET EINDE:

[HTTPS://WWW.IKWILMETJEPRATEN.NU/TIPS-INSPIRATIE/](https://www.ikwilmetjepraten.nu/tips-inspiratie/)

Het is niet voor iedereen gemakkelijk om na te denken over onderwerpen als stervensbegeleiding, dood, waardig oud worden, ziekte en de herinneringen over je leven. Daarom geven we op deze site [ikwilmetjepraten.nu](https://www.ikwilmetjepraten.nu) tips om een gesprek te beginnen en wijzen we op activiteiten van organisaties die je op weg kunnen helpen.

BROCHURE: 'OP DE AGENDA ... BELEID ROND HET LEVENSEINDE'

De NPV (Nederlandse Patiënten Vereniging) heeft een nieuwe brochure ontwikkeld met als titel 'Op de agenda ... beleid rond het levenseinde'. De brochure is bedoeld als hulpmiddel om in gesprek te gaan over het beleid rond het levenseinde in een zorginstelling. De brochure is geschreven voor patiënten- en cliëntenvertegenwoordigers, maar is ook handzaam voor directie, beleids- en kwaliteitsmedewerkers van zorginstellingen. Achterin de brochure zit een mooie checklist die goed geschikt is voor algemeen gebruik (dus maakt niet uit of en welke levensbeschouwelijke insteek je als cliënt of als instelling hebt). Het is de eerste publicatie die dit thema zo uitgebreid behandelt. De brochure heeft 36 pagina's (A4) en kost € 7,50. U kunt de brochure bestellen via de [NPV](https://www.npv.nl)
<https://www.zorgvoorbeter.nl/palliatieve-zorg/materialen-team#Brochure>